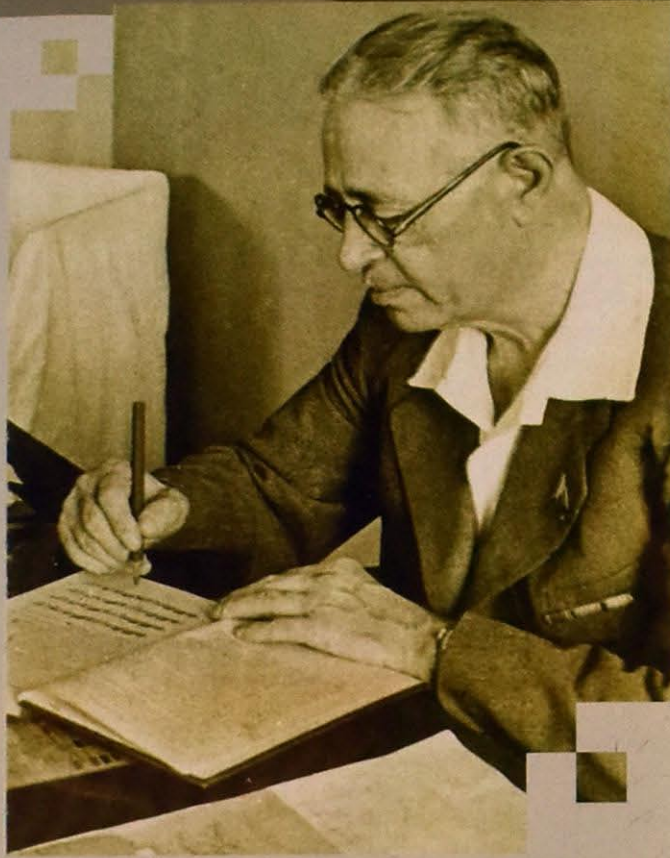

ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN CÜMHURİYYƏT DÖVRÜ MUSIQI YARADICILIĞI

Üzeyir Hacıbəyli çoxşaxəli yaradıcılığı və fəaliyyətinin – bəstəkar, müəllim, alim, publisist, ictimai xadim kimi xidmətlərinin xüsusi çəkisi və miqyası ilə seçilir. Üzeyir bəyin xidmətlərinin sadalanması onu nəinki musiqi, ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan gerçəklikləri miqyasında milli tariximizdə yeni inkişaf konsepsiyasının fəal yaradıcılarından biri kimi səciyyələndirir. Əsrin əvvəllərində tarixin növbəti sınağı qarşısında, yolayrıcında dayanan Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatına atılan bu dahi şəxsiyyət zəkası və istedadını əsl fədai təəssübkeşliyi ilə xalqının yolunda sərf etmişdir.

Ü.Hacıbəyli məktəbdə müəllimlik etmiş, Azərbaycan dilində ilk "Hesab" dərsliyinin, "Rus-türk, türk-rus" lüğətinin, "Kaspi", "Həyat", "İrşad", "Həqiqət", "İqbal", "Yeni iqbal" qəzetlərində çap olunan ən müxtəlif mövzularda yazılmış, dərin təhlili, iti qələmi, məntiqi, incə yumoru, kəskin satirası ilə diqqəti cəlb edən ən cəsarətli məqalələrin müəllifi, "Tərəqqi", "Həqiqət", "Yeni iqbal", "Azərbaycan" qəzetlərinin redaktoru olmuşdur. Lakin onun yenilməz dühasının tam açıldığı sahə musiqi idi. Müasir Azərbaycan gerçəkliklərinin istiqamətini müəyyənləşdirən, "türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" sütunlarına dayaqlanan yeni məfkurənin musiqi sahəsində uğurla həyata keçirilməsi və möhkəmlənməsi korifey sənətkarın adı ilə bağlıdır.

“Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin tərəqqi yolunun nümunə seçilməsində Üzeyir bəy uzaqgörən mədəniyyət xadimi kimi fəaliyyət göstərirdi. Avropa bəstəkarlıq ənənələrinə ünvanlanma da “müasirləşmək” niyyətinin bir təzahür forması idi. “Əcaba Azərbaycan türkləri ümumi musiqi, elmi və sənəti öyrənməlidirlər, yoxsa buna heç bir ehti-

yac hiss edilməyib, yalnız Şərq musiqisi ilə işğal etmək kifayətdir? Digər ibarə ilə, biz Azərbaycan türklərinə “yevropeyski” deyilən musiqini də öyrənmək lazımdır? Bəli, lazım və vacibdir. Yəni o qədər vacibdir ki, bizim öz musiqimizin tərəqqisi bundan asılıdır” deyən Üzeyir Hacıbəyli həyat və yaradıcılığını həmin çətin və şərəfli vəzifənin yerinə yetirilməsinə həsr edib.

O, yeni tənqüd tərzini, dünyagörüşünə dayaqlanan milli tərəqqi məfkurəsini musiqi mədəniyyətində həyata keçirmiş, XX əsrin birinci yarısında bu sahədəki taleyüklü yeniliklərin təşəbbüskarı və icraçısı olmuşdur. Milli musiqi mədəniyyətində yeni şaxənin – Avropa anamlı professional yaradıcılıq (bəstəkarlıq) məktəbinin, ifa-

çılıq fəaliyyəti növlərinin, musiqi təhsili sisteminin, çağdaş elmi, estetik baxışların yaranması və təşəkkülü məhz Hacıbəylinin adı ilə bağlıdır. Dünya musiqi mədəniyyəti miqyasında Üzeyir bəy müsəlman Şərqi yəni yeni tipli bəstəkarlıq ənənəsinin banilərindən biridir. 1908-ci ildə tamaşaya qoyulmuş “Leyli və Məcnun” operası həm ilk Azərbaycan, həm də ilk Şərq operası idi. Fransız jurnallarından biri gənc müsəlman bəstəkarı Ü.Hacıbəylinin yaratdığı “Leyli və Məcnun” operasına Şərq köhnəliyini “tozunu süpürüb atması” prosesinin musiqidə ümidverici, müvəffəqiyyətli təzahürü kimi baxırdı. Sözlün əsl mənasında, yeni musiqi mədəniyyəti sisteminin qurucusu kimi fəaliyyət miqyasına görə XX əsrin musiqi xadimləri sırasında Ü.Hacıbəyliyə bənzər ikinci şəxsiyyət tapmaq da çətin idi. “Bani” sözü bu zaman kəlməbaşı işlənilir. Azərbaycanda və ümumiyyətlə Şərqi

ilk opera, musiqili komediya, ilk kamera instrumental əsərlər, marşlar, xorlar. Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzi olan hər iki milli himnin də müəllifi Ü.Hacıbəyidir. Müsəlman Şərqi yəni ilk konservatoriyalardan biri olan Azərbaycan konservatoriyasının və ümumiyyətlə, Avropa təmayüllü milli musiqi təhsili sisteminin təşkilatçısı da Ü.Hacıbəyidir. Böyük bəstəkarın “ümum insaniyyət üçün mənfəətli” proseslər miqyasında öz dövrü və regionu üçün misilsiz xidməti yaradıcılığının amalı ilə ölçülür. “Şərq sistemi”nə mənsub milli bəstəkarlıq məktəblərinin yaranması və təşəkkülü yolunda meydana çıxan və hələ uzun müddət mübahisə obyektinə çevrilən bir çox problemlərin həlli yollarını tapmağa müvəffəq olmuşdur. Ona xitabən işlənən “Şərq musiqisinin patriarxi” müraciəti də bu mənada özünü tam doğruldu. V.Konenin “Bundan sonra dünya musiqisi təkcə Avropa musiqisi hesab olunmamalıdır. Avropa və Şərq xalqları arasındakı Çin səddi daha yoxdur” sözlərini təkbizədməz reallıq kimi təsdiqləyən bir ünvan da Üzeyir musiqisidir.

Böyük bəstəkar milli musiqi sənəti qarşısında duran, zamanın irəli sürdüyü zəruri problemləri ümumdünya musiqi proseslərinin məcrasında həll edərək Qərbi və Şərq musiqisi münasibətlərində

yeni mərhələnin əsasını qoymuş, hər iki tərəfdə mövcud mühafizəkar baxışların mövqelərini sarsıdaraq “Çin səddi”nin nisbi, şərti xarakter daşdığını, qarşılıqlı faydalı çulğalaşmanın mümkünlüyü və perspektivliyini sübut etmişdir. Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılıqda, musiqi xadimi kimi fəaliyyətində milli ənənələrə dayaqlanaraq, özünəməxsusluğu və

səciyyəviliyi saxlamaq şərtlə yeni, perspektivli inkişaf səviyyəsinə qalxmağa imkan verən Avropa mədəniyyətinin məqbul forma-

larından faydalanmaq mövqeyi strateji istiqamətverici xarakter daşıyırdı. Məqalələrinin birində yazdığı kimi, "böyük bir qayeyi-əməl vardır ki, o da Şərq musiqisini tərəqqi etdirib Qərb musiqisinin bu gün işğal etməkdə olduğu uca mərtəbələrə qədər irəliləməkdir". Bu yolda özünü büruzə verən və ümumiyyətlə, müasir Azərbaycan tarixində zaman-zaman mübarizədə bulunan qatı mühafizəkarlıq, bayağı millətçilik və eyni dərəcədə təhlükəli mənəvi "manqurtluğ"un musiqidə təsir gücünü zəiflətmək Üzeyir Hacıbəylinin və onun məsləhətləşlərinin cəsarətli, coşqun, məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində mümkünləşdi. "Uca mərtəbələrə aparan yol"un bir tərəfi milli musiqi, o biri tərəfi Qərb ənənələri idi: "Şərq musiqisindən ibarət olan milli musiqimizin tərəqqisi yolunda elmi, fənni, nəzəri və əməli

və insaniyyətə xidmətlər göstərməkdir".

Fərqli musiqi təfəkkürü sistemindən gələn janr, forma, dil-üslub vasitələri milli üslubun bəstəkarlıq musiqisi ilə təmsil olunan şəxəsində Ü.Hacıbəylinin təfsirində orijinal səpkidə təcəssüm olunur.

Bəstəkarın bədii kəşfləri musiqi sənətinin ən müxtəlif səviyyələrini əhatə edir. Avropa janrları milli ənənələrlə üzlaşmada sənətkarın istedadı, intuisiya və zövqü ilə yeni təzahür forması alır. "Leyli və Məcnun"da operanın janr simasında, dramaturji məzmununda həlledici rol oynayan muğamın yeni keyfiyyətdə istifadə olunması – Ü.Hacıbəylinin bədii kəşfi idi. Klassik Avropa musiqisini – Vyana klassisizmini yeni üslub üçün nümunə götürən, Avropa funksional

Ü.Hacıbəyli

surətdə çalışmaq məsələsinin təqib etdiyi böyük məqsəd budur ki, musiqimizin elmi əsaslarını arayıb tapıb, bu əsaslar üzərində musiqimizin tərəqqisinə və onu həqiqətən nəcib və nəfis sənəti-aliyyə məqamına yetirib, bu yolla ümum üçün yeni bir mənbəyi-zövq və mənbəyi-feyz açmaqla Azərbaycan türkləri tərəfindən mədəniyyət

sistemi çərçivəsində melos, ritm, forma, harmoniya kateqoriyalarının milli musiqi xüsusiyyətləri zəminində orijinal təcəssüm formaları da Ü.Hacıbəylinin bədii kəşfləri kimi böyük bir məktəbin qidalandığı zəngin qaynaqlara çevrildi.

“ Lakin Ü.Hacıbəylinin ən böyük xidmətini “daima öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan xalqının obrazını yaratmaqda”, “milli xarakterin səciyyəvi cəhətlərini əks etdirməsində” görən tədqiqatçı professor E.Abasovanın sərrast fikrindən təkan alaraq bəstəkarın yaradıcılıq irsinin əhəmiyyətini təkcə musiqi sənəti, ümummədəniyyət miqyasında deyil, həm də milli istiqlal məfkurəsi kontekstində qiymətləndirərdik. Burada tam əsasda demək olar ki, “Leyli və Məcnun”un, “Koroğlu”nun, “Sənsiz”in, “Ey vətən” xorunun musiqi sədalarında sezilən, xalq qəlbi və mənliliyinin ən incə tellərinə toxunaraq güclü əks-səda oyatmaq qüdrəti əsrimizin heç bir sənətkarına Üzeyir Hacıbəyli qədər müyəssər olmamışdır. “Koroğlu” təkcə Azərbaycan musiqisinin ilk klassik operası, əlçatmaz zirvəsi deyil, əlçatmaz zirvələrə qalxmaq qüvvəsi aşıl原因, tarixi yaddaşı yaşadan ümummilli həmrəylik və mübarizlik simvoludur. Dünya musiqi sənətində bu cür abidələr çox deyil.

Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığının zirvəsi, Azərbaycan musiqisinin inkişafında müstəsna rol oynamış “Koroğlu” operası indi də üslub axtarışlarını istiqamətləndirmək, doğurmaq qüdrətini hişf edir. Təsadüfi deyil ki, Ü.Hacıbəylinin bəstəkar, musiqişünas-alim kimi axtarışlarını “əsl və cəsarətli novatorluq kimi” qiymətləndirən Q.Qarayev yazırdı: “Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, həmin prinsip – milli xüsusiyyətləri səthi deyil, daxilən açıb göstərmək indi də öz əhəmiyyətini saxlayır”. Ü.Hacıbəyli üslubunun ciddi düşünülmüş, məntiqi sistemi XX əsr musiqi problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçıların da diqqətini cəlb edir. Əsrimizin 60-cı illərində Azərbaycan musiqisini bürüyən yeniləşmə ab-havası və bu istiqamətdəki axtarışlar, Qara Qarayevin günün vəzifəsi kimi qiymətləndirdiyi “daxili yaradıcılıq intizamı, vasitələrin təmərküzləşməsi və ən vacibi musiqi materialının şüurlu sistemləşdirilməsi” şərti diqqəti Üzeyir Hacıbəylinin milli məqam qanunauyğunluqları fundamentinə, ciddi, məntiqli bəstə sisteminə və ifadə vasitələrinə dayaqlanan üslubuna cəlb etdi.

Üzeyir Hacıbəylinin əsrin əvvəllərində özünə, həmkarlarına, opponentlərinə “Azərbaycan türklərinə “yevropeyski! deyilən musiqini öyrənmək lazımdır?” sualı ondan sonra da “Şərq Avropa lazımdır?” mübahisə və kəskin polemikalar oyadan sual şəklində dəfələrlə təkrarlanırdı. Bu suala əsrin əvvəllərində azərbaycanlı bəstəkar aydın cavab vermişdi. Yaradıcılığı, yorulmaz fəaliyyəti ilə təklif etdiyi yol – faydalı, tərəqqi imkanlı sintez milli bəstəkarlıq məktəbinin sonrakı mərhələlərində də əsas istiqamətverici rol oynadı. Bu baxımdan Hacıbəyli təkcə Azərbaycanda deyil, İranda, Türkiyədə, Orta Asiya regionunda şəxsiz nüfuz sahibi idi. Azərbaycan musiqisinə Üzeyir xeyir-duası ilə daxil olan, üslubu və dünyagörüşü ilk baxışda ondan xeyli fərqlənən sənətkarlar da Hacıbəyli

fundamentində ərsəyə gəlirdi. Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin bugünkü yüksək peşəkarlıq səviyyəsini, ən müxtəlif çağdaş üslub təmayülləri və yazı texnikalarını özgün şəkildə əxz etmək qabiliyyətini, “Şərq və Qərb” münasibətlərində dünya miqyasında qəbul edilmiş musiqi əməkdaşlığının simvolu səlahiyyətinin də əsasını Ü.Hacıbəyli qoyub. İnkişafın növbəti addımını atarkən milli bəstəkar təfəkkürü hər dəfə Hacıbəyli irsinə qaydır, ondan güc, həvəs və istiqamət alır.

XX yüzillikdə Üzeyir Hacıbəylinin yaratdığı milli bəstəkarlıq məktəbi vaxt baxımından qısa bir müddətdə Avropa anamlı inkişaf tarixinin əsas mərhələlərini sürətlə dəf edərək Şərq regionunun tam səlahiyyətli elçisi statusundadır. Sadə dillə yazılmış ilk opera – “Leyli və Məcnun”la sorğu Avropanın mötəbər musiqi ocaqlarından gələn, Azərbaycan bəstəkarlarının müasir ifadə vasitələri və texniki arsenalına tam bələdliyini nümayiş etdirən mürəkkəb əsərlər arasındakı üslub məsafəsinin vaxt “sirr”inin açarı Üzeyir Hacıbəyli fenomenindədir. Zaman Ü.Hacıbəyli kimi şəxsiyyəti yetirdiyi kimi, bu böyük sənətkar da Şərq musiqisinin yeni inkişaf dövrünün istiqamətlərini çoxlarından tez duymuş və onun qarşısınınmazlığını təmin etmişdir.

Fərah Əliyeva
sənətşünaslıq üzrə
elmlər doktoru, professor